



Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego

ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
tel. +48225520406; fax. +48225520407
e-mail: ihs@uw.edu.pl

Dr hab. Agnieszka Rosales Rodríguez
Instytut Historii Sztuki UW
Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa

Warszawa, 15.05.2020 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Katarzyny Anny Kesling pt.: *Jan Rubczak (1882-1942). Artystyczne podróże malarza*, napisanej pod kierunkiem dr. hab. Anny Wierzbickiej, prof. IS PAN.

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska *Jan Rubczak (1882-1942). Artystyczne podróże malarza* autorstwa magister Katarzyny Anny Kesling jest pierwszą obszerną, wszechstronną, całościową monografią tytułowego twórcy, wybitnego grafika związanego z Krakowem i środowiskiem polskiej kolonii artystycznej w Paryżu w latach 1911-23. Dysertacja znacząco uzupełnia i porządkuje wiedzę na temat kalendarium życia i bogatego dorobku artysty (głównie pejzaży, portretów i martwych natur w malarstwie, grafice, rysunku), który zaprezentowany jest w szerokim kontekście artystycznych przemian i społeczno-towarzyskich relacji. „Artystyczne podróże” to w ujęciu Autorki zarówno malarskie wędrówki i formacyjne wyjazdy Jana Rubczaka, jak wyprawy w głąb sztuki inspirujących go mistrzów. Katarzyna Anna Kesling przedstawia w swoim studium artystyczne związki i problem recepcji współczesnych tendencji oraz możliwych powinowactw artysty ze sztuką dawniejszą; zarysowuje przy tym szeroką panoramę artystycznego życia pierwszej połowy XX w.

Korzystając z narzędzi badań historii i historii sztuki, Autorka przeprowadziła dla potrzeb dysertacji rzetelne kwerendy archiwalne i źródłowe (weryfikując m.in.: metryki, świadectwa uczelniane, prywatną korespondencję, katalogi wystaw, sprawozdania, programy

przedstawień teatralnych, materiały prasowe, recenzje) w Polsce i we Francji. Dokonała również wnikliwych analiz atrybucyjnych i formalno-porównawczych, porządkując chronologicznie *œuvre* artysty i jego aktywność wystawienniczą. Imponująca bibliografia potwierdza rozległość obszaru poszukiwań doktorantki.

Dorobek Jana Rubczaka był dotychczas przedmiotem dwóch prac magisterskich (autorstwa Joanny Łucyszyn, *Malarstwo Jana Rubczaka 1882-1942*, pod kierunkiem Jerzego Malinowskiego na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2003 oraz autorstwa Małgorzaty Rębkowskiej, *Jan Rubczak. Twórczość graficzna w latach 1907-1914. Wstęp do monografii*, 2003, pod kierunkiem Anny Sieradzkiej, w Instytucie Historii Sztuki UW), rozdziału książki Ewy Bobrowskiej-Jakubowskiej (*Artyści polscy we Francji w latach 1890-1918. Wspólnoty i indywidualności*, 2004) oraz słownikowych gloss, wśród których szczególnie ważny jest biogram autorstwa Jolanty Różalskiej i Anny Wierzbickiej w *Słowniku artystów polskich i obcych w Polsce działających* (zmarłych przed 1966 rokiem) z 2013 r. Artysta, przywoływany w wielu opracowaniach na temat grafiki polskiej i działalności Polaków we Francji (m.in. w przełomowych publikacjach E. Bobrowskiej-Jakubowskiej, Ireny Kossowskiej i Anny Wierzbickiej), nie doczekał się jednak pełnego opracowania. Choć Autorka recenzowanej dysertacji sięgała do ustaleń wcześniejszych badaczy, dokonała wielu samodzielnych odkryć, korekty ustaleń w zakresie chronologii dzieł, tytułów, sygnatur; musiała przy tym przezwyciężyć trudności wynikające z rozproszenia prac Rubczaka, występujących w wielu polskich i zagranicznych zbiorach publicznych oraz prywatnych, na rynku sztuki (Agraart, DESA Unicum, Ostoya, Rempex w Warszawie, Connaissance, Nautilus w Krakowie, Okna Sztuki w Milanówku i Sopotki Dom Aukcyjny w Gdańsku, Sopocie, Krakowie i Warszawie).

Studium Katarzyny Anny Kesling składa się z dwóch tomów. Pierwszy z nich stanowi właściwa rozprawa (obejmująca 226 stron tekstu): wstęp prezentujący stan badań i naukowe cele dysertacji; 4 problemowe rozdziały, respektujące chronologię życia i podzielone na mniejsze części. Ujmują one etapy artystycznego rozwoju Jana Rubczaka i obszary jego twórczych poszukiwań (wątki nowych inspiracji, spotkań, aktywności): studia w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie w latach 1904-1911 oraz pierwsze podróże do Francji (rozdział I); młodopolskie pejzaże (rozdział II), okres pobytu we Francji, wojaże do Bretanii i na Południe (rozdział III), działalność w Krakowie (rozdział IV). W zakończeniu ujęte zostały wnioski podsumowujące wyniki badań. Tę część pracy doktorskiej uzupełnia 89 reprodukcji (czarno-białych i barwnych): fotografii, kopii dokumentów, ilustracji porównawczych oraz ich spis. Kolejną partią tego tomu są chronologiczne wykazy wystaw, w których odnotowano

udział Jana Rubczaka za jego życia (ponad 50 pozycji, 1908-1942, s. 275-280), oraz pośmiertnych (ponad osiemdziesiąt pozycji, 1945-2017, s. 281-290). Końcowa bibliografia (s. 291-317) podzielona została na druki zwarte w porządku chronologicznym (antologie tekstów, encyklopedie, słowniki i inne); druki ciągłe; materiały dostępne w Internecie; katalogi wystaw (z udziałem prac Rubczaka).

Drugi tom recenzowanej pracy doktorskiej obejmuje imponujący katalog dzieł artysty (286 s.), podzielony na trzy części (grafika – 136 numerów katalogowych, malarstwo – 234 numery katalogowe i 8 dzieł przypisywanych, rysunek – 14 numerów katalogowych i kilka fotografii porównawczych), poprzedzonych notą redakcyjną, wyjaśniającą układ katalogu i zakres opisu oraz wykazami stosowanych skrótów, nazw instytucji, skrótów bibliograficznych i aukcyjnych. Każda reprodukcja opatrzona jest metryką, obejmującą podstawowe dane obiektu, jak: tytuł, datowanie, wymiary, technika i podłoże, sygnatura, miejsce przechowywania i numer inwentarzowy (w odniesieniu do dzieł ze zbiorów publicznych), pochodzenie, wystawy i bibliografia; w wypadku grafiki uwzględniono również odbitki. W każdym z działów obowiązuje porządek chronologiczny. W katalogu znalazło się wiele nieznanych dotąd obrazów, rycin i rysunków.

Magister Katarzyna Anna Kesling opracowała gruntowne kompendium, ustaliła biografię i dorobek Jana Rubczaka, z detektywistycznym zacięciem wytropiła błędy i nieścisłości w dotychczasowych publikacjach (np. odnośnie do nazwiska, imion rodziców, adresu zamieszkania, praktyki artystycznej w Hochschule für Grafik und Buchkunst w Lipsku, kursów grafiki w Paryżu czy kierowania własną szkołą w Krakowie w 1924 r., asystentury na Wydziale Grafiki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie w latach 1931-1932). Wykazała się przy tym znakomitym warsztatem, badawczą dociekliwością i akrybią. Na podstawie analizy świadectw studiów postawiła własne hipotezy dotyczące edukacji, chronologii wyjazdów, podróży oraz prac artysty, a także jego społecznej działalności. Dynamika życia Rubczaka (zmiany miejsca zamieszkania i podróże) – utrudniała to zadanie. Doktorantka zweryfikowała liczne archiwalia, m.in. w: Archiwum Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie, Archiwum Narodowym w Krakowie, Archiwum Gierszyńskich w Zbiorach Specjalnych Towarzystwa Historyczno-Literackiego/Biblioteki Polskiej w Paryżu, prywatnym archiwum Cynthii Nadelman w Nowym Jorku, archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu, archiwum Hochschule für Grafik und Buchkunst w Lipsku i Stadtarchiv Leipzig; zbadała również korespondencję Rubczaka z Towarzystwem Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie ze zbiorów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, inne notatki, fotografie, sztambuchy i

dokumenty, materiały zteczki osobowej Jana Rubczaka, w pracowni Słownika Artystów Plastyków IS PAN oraz Narodowego Archiwum Cyfrowego; zapoznała się z licznymi recenzjami publikowanymi w polskiej i francuskiej prasie (wymieniono je na stronach 9-10). Dane archiwalne konfrontowane są nieustannie z innymi przekazami z epoki, krytyczną lekturą listów; czytelnik śledzi proces dedukcji, ale informowany jest również o poznawczych barierach, wynikających z luk w dostępnym materiale (na przykład na temat dzieciństwa i wczesnej młodości artysty). Faktografia jest w rozprawie konstrukcyjnym szkieletem, na który nałożona jest refleksja na temat sztuki Jana Rubczaka, charakteryzującej się techniczną i formalno-stylistyczną rozpiętością.

We wczesnym okresie artystycznej formacji, podczas studiów w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie pod kierunkiem Floriana Cynka, a następnie w klasie Józefa Pankiewicza, uwydatniony jest przede wszystkim przemożny wpływ Pankiewicza na warsztat artysty (rozdział I). Malarz ten, wybitny grafik i znakomity pedagog, uchodził za twórcę otwartego, promującego nowoczesne kierunki w sztuce, był świetnie zorientowany we francuskich prądach. Rubczak, który odwiedził Francję kilkakrotnie między 1908 a 1910 r., zainteresował się wówczas grafiką, zwłaszcza technikami trawionymi, akwafortą i akwatintą. Magister Kesling sprawnie dokonuje fachowego opisu i rozbioru dzieł, omawiając zabiegi kompozycyjne, operacje świetlne, efekty tonalne, podkreślając znakomite opanowanie technik graficznych Rubczaka. Artysta, czerpiąc inspiracje z twórczości podziwianego mistrza, odwoływał się również do dzieł Jamesa Abbotta McNeilla Whistlera czy Charles'a Meyrona. Inne trafne tropy, pośrednie nawiązania do twórczości Aleksandra Gierzyńskiego czy Ferdynanda Ruszczyca (np. akwaforcie *Wierzby nad wodą*, numer kat. 58), zostały tylko zasygnalizowane. Choć omówiono praktykę pedagogiczną Pankiewicza, stosunkowo mało miejsca poświęcono kwestiom technicznym, związanym z organizacją pracy grafików i wykorzystywanym przez nich materiałom w krakowskiej uczelni. Czy są na ten temat zachowane źródła?

Autorka dysertacji wyodrębniła (rozdział II) grupę młodopolskich pejzaży Rubczaka, podejmując namysł nad modernistyczną poetyką tych prac i wskazując złożone źródła inspiracji, od impresjonizmu przez symbolizm, syntetyzm i japonizm, zapośredniczony zwłaszcza przez malarstwo Jana Stanisławskiego i Władysława Ślewińskiego, po twórczość Paula Cézanne'a. Te celne porównania są dobrze opisane i zilustrowane. Doktorantka uniknęła sztywnego definiowania i prostego przyporządkowania twórczości Rubczaka do jednego z „izmów”, osadzając ją raczej w gąszczu modernistycznych impulsów, poszukiwań, płynnych kierunkowych granic. Podkreśliła nastrojowość, refleksyjność, niesamowitość,

poczucie niepewności i pustki, subiektywizm i skłonność do syntezy w wizjach natury przełomu wieków, owych „pejzażach duszy”, „symbolizmie bez symboli” (wedle określenia Wiesława Juszcza). Szczegółowe analizy sposobów kadrowania, komponowania motywów w przestrzeni, budowania nastroju i potęgowania wyrazu plastycznymi środkami, ujawniają wspólnotę poszukiwań młodopolskich pejzażystów. W „katalogu” porównań znaleźli się, obok już wspomnianych artystów, m.in.: Leon Wyczółkowski, Wojciech Weiss, Feliks Jabłczyński, Stanisław Kamocki, Henryk Szczygliński, Józef Czajkowski, Tadeusz Rychter.

Nakreśliwszy obraz paryskiego życia artystycznego początków XX w., tzw. École de Paris, i środowiska polskiej emigracji w stolicy Francji (rozdział III), dogłębnie zanalizowano działalność artystyczną i społeczną Jana Rubczaka na obczyźnie, w latach 1910-23. Magister Kesling ustawiła polskiego artystę na tle kolonii polskiej (reprezentowanej przez dużą grupę absolwentów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie), bohemy dzielnicy Montparnasse, ale też organizowanych wówczas wystaw, artystycznych wydarzeń. Wśród towarzyskich relacji Rubczaka wymieniane są znajomości m.in. z takimi postaciami, jak: Józef Ruffer, Leopold Gottlieb, Mela Muter, Bolesław Biegas, Gustaw Gwozdecki, Eugeniusz Zak, Maurycy Mędrzycki, Henryk Hayden, Bolesław Bałzukiewicz, Jean Lambert-Rucki, Alicja Halicka, Leopold Zborowski oraz Henryk Epstein, Władysław Mickiewicz, Tadeusz Makowski, Roman Kramsztyk. Xawery Dunikowski. Niezwykle cenną częścią rozprawy, jest charakterystyka społecznej działalności Rubczaka w paryskim okresie. Na podstawie analizy archiwalnych źródeł potwierdzony został udział grafika i jego przyszłej żony Marii Wieczorkiewicz w stowarzyszeniu Filarecja, któremu patronował pisarz Stefan Żeromski. Rubczak przyłączył się do Towarzystwa Artystów Plastyków (TAP) i uczestniczył w działaniach Bratniej Pomocy Młodzieży Polskiej w Paryżu oraz w Towarzystwie Wzajemnej Pomocy Studentów Polskich „Spójnia”. Występował również w spektaklach zorganizowanych przez Towarzystwo Pracujących Polaków w Paryżu. Przykłady inicjatyw tych stowarzyszeń dają szerszy pogląd na kulturalną i społeczno-niepodległościową aktywność polskich organizacji we Francji, ale też na problemy, z którymi borykali się polscy emigranci. Były one dotkliwe także w okresie powojennym, gdy malarz przystąpił do Zawodowego Związku Malarzy i Rzeźbiarzy Polskich w Paryżu.

Artystyczny rozwój Rubczaka w tym okresie naznaczony jest przede wszystkim wpływami syntetyzmu „spod znaku” Władysława Ślewińskiego, przynależącego do kręgu Paula Gauguina, ale również oddziaływaniem impresjonizmu i drzeworytu japońskiego. Bretanią, kilkakrotnie odwiedzaną również przez Rubczaka, zafascynowało się wielu ówczesnych twórców, m.in. Anna Bilińska, Mela Muter, Józef Pankiewicz, Eugeniusz Zak,

Gustaw Gwozdecki, Henryk Hayden, Roman Kramsztyk, Mojżesz Kisling. Po 1912 r. w *œuvre* artysty przeważają inspiracje twórczością Paula Cézanne'a. Próbnym tym niewątpliwie przyświecał autorytet najważniejszego mentora Rubczaka, Józefa Pankiewicza, ale i przykład innych twórców działających we Francji, poszukujących, śladem Cézanne'a, logicznej konstrukcji obrazu, nowatorskich rozwiązań kompozycyjnych, formy budowanej kolorem. Ta właśnie część dysertacji stanowi doniosły wkład Autorki w ocenę znaczenia lekcji Gauguina i Cézanne'a w polskiej sztuce u progu awangardy. Temat ten, podobnie jak problem artystycznej pozycji i recepcji Pankiewicza, mógłby stanowić samodzielny problem badawczy, skłaniając ku pogłębionym teoretycznym rozważaniom nad celowością tych artystycznych „przepływów” i naturą wizualnych powinowactw.

Rzadziej pojawiają się w dysertacji Katarzyny Kesling spostrzeżenia na temat możliwych inspiracji twórczością Vincenta van Gogha, Paula Signaca i fowistów, choć wskazane analogie wydają się trafne, nie mniej niż sygnalizowane związki z tzw. wielką tradycją i toposami kultury europejskiej (jak dla przykładu motyw śródziemnomorskiej Arkadii, światło wyimaginowanego Południa, utrwalone w obrazach przywołanego Claude'a Lorraina, lecz także Pierre'a Bonnarda i Pankiewicza).

Rozprawa Katarzyny Anny Kesling prezentuje bogate archiwum kultury I. połowy XX wieku. Autorka ustawia twórczość grafika i malarza Jana Rubczaka w sieci inspiracji, kreśląc złożone szlaki artystycznych powiązań. Z refleksji nad podróżami krakowskiego twórcy wyłania się obraz tendencji i wpływów, międzynarodowych kontaktów i wystaw, ale również panorama polskiej sztuki dwudziestolecia międzywojennego, niewolnej od napięć, programowej niespójności i sprzeczności. Po opuszczeniu Francji Rubczak był członkiem Cechu Artystów Plastyków „Jednoróg”; osiadłszy w ojczyźnie zarzucił twórcze „eksperymenty”, malował konwencjonalne pejzaże, motywy z południa Polski, zamki, ruiny, kościoły i kopalnie.

Dysertacja wyróżnia się erudycją, klarowną konstrukcją, jasnością wywodu, starannością aparatu naukowego, poprawnością i plastycznością języka. Niemal nie występują w niej błędy, literówki (np. w nazwisku artysty, s. 55) czy powtórzenia („autor zwrócił uwagę bowiem uwagę”, s. 166), stylistyczne niezręczności (np. „rozczytania”, zamiast „odeczytania”, s. 130; „Artysta porzucił wówczas malarstwo oparte na ikonografii”, s. 64). Autorka recenzowanej pracy wykazała się solidnym warsztatem, łącząc żmudne poszukiwania archiwalne w celu rekonstrukcji *curriculum vitae* Jana Rubczaka, z kunsztem formalnej i porównawczej analizy oraz umiejętnością oceny i usystematyzowania jego rozproszonego dorobku.

W związku z powyższym uważam, że przedłożona do recenzji rozprawa magister Katarzyny Anny Kesling, *Jan Rubczak (1882-1942). Artystyczne podróże malarza*, spełnia określone przepisami wymogi merytoryczne, warsztatowe i formalne stawiane pracom doktorskim. Wnioskuje o dopuszczenie mgr Katarzyny Anny Kesling do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Agnieszka Rubczak
Rubczak